

УДК [351(470+571):711.455(477.75)]”192”

О. С. Скрипник

ВПЛИВ ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА РОЗВИТОК КУРОРТНОЇ СИСТЕМИ КРИМУ (перша половина 20-х рр. ХХ ст.)

У статті розглядається процес формування органів радянської влади на території Криму в першій половині 20-х рр. ХХ ст. та їх діяльність в сфері курортного будівництва.

Ключові слова: радянська влада, державні органи, курортна система, управління, санаторій, Кримський революційний комітет, Центральне Управління курортами Криму.

В статье рассматривается процесс формирования органов советской власти на территории Крыма в первой половине 20-х гг. ХХ в. и их деятельность в сфере курортного строительства.

Ключевые слова: советская власть, государственные органы, курортная система, управление, санаторий, Крымский революционный комитет, Центральное Управление курортами Крыма.

The process of forming of organs of soviet power on territories of Crimea in the first half of 20s. of 20th century and their activity in the field of resort building, are described in the article.

Key words: soviet power, public organs, resort system, management, sanatorium, Crimean revolutionary committee, Central Management of resorts of Crimea.

Постановка⁸проблеми. На сучасному етапі курортна справа має вагомe значення для економічного та соціального розвитку України. Однак курортне будівництво в Криму повинно враховувати ті практики, що склалися у радянський період, особливо в перші роки державного будівництва на етапі становлення органів радянської влади. Вивчення накопиченого досвіду дозволяє виявити позитивні сторони функціонування державних органів, які можуть бути ураховані при формуванні сучасної курортної системи. З іншого боку, аналіз негативних сторін діяльності органів управління курортами дає можливість не припускати попередніх помилок при державному будівництві незалежної України. Тому це викликає необхідність вивчення процесу формування та діяльності органів радянської влади в сфері управління курортами Криму в 20-х роках ХХ століття.

Актуальність поставленої проблеми також зумовлена браком її об'єктивного відображення в радянській історичній літературі та необхідністю її комплексного дослідження на засадах об'єктивізму та історизму.

Аналіз актуальних досліджень. Державні органи в сфері управління курортами Криму є частиною системи органів радянської влади. Різноманітним аспектам формування та діяльності радянських органів влади на території півострову в 20-ті рр. ХХ ст. присвячені праці В. М. Брошевана [4; 5; 6; 7], О. А. Форманчука [5], В. Г. Черної [4], Т. Б. Бикової [2; 3], В. М. Пашені [17] та ін.

Діяльність органів влади в сфері курортного будівництва висвітлюється в радянській літературі 20-х рр. ХХ ст., наприклад, в збірнику 1926 р. під назвою «Весь Крим. 1920-1925» [8]. Однак інформація щодо діяльності радянських органів влади подається не з історичної точки зору, а як фактичний матеріал з домінуванням статистичних даних. В наступні роки для радянської історіографії щодо зазначеної теми було притаманним викладання інформації на засадах комуністичної ідеології та акцентування уваги на тому, що головним завданням кримських органів влади було «закріплення воєнної перемоги над інтервентами і внутрішньою контрреволюцією, встановлення твердого революційного порядку в звільнених областях, знищення старого буржуазного апарата і створення радянських органів влади, проведення націоналізації землі, підприємств промисловості і

транспорту, перетворення в області культури» [3, с. 7].

Джерельною базою для вивчення діяльності органів радянської влади, у тому числі органів курортної системи, є архівні документи і матеріали. Значна кількість таких документів, до яких належать декрети, протоколи засідань, накази, постанови, доповідні записки та ін., знаходиться в Державному архіві Автономної республіки Крим. Частина архівних документів, що мають відношення до курортного будівництва в Криму, була опублікована в окремому збірнику під назвою «За декретом Ілліча. Курортне будівництво в Криму, 1920-1989» [18]. Збірка вийшла в світ у 1989 р. та була підготовлена групою укладачів: І. П. Кондрановим, Л. І. Васильєвою, Л. П. Кравцовою, А. С. Шевченко. Деякі архівні матеріали з питань діяльності органів радянської влади на території Криму в 20-ті рр. ХХ ст. презентовані в працях В. М. Брошевана [6]. Такі документи містять окрему інформацію щодо процесу формування органів влади курортної системи.

Окремою групою джерел є звіти центральних та місцевих органів виконавчої влади, які містять дані щодо структури системи органів влади в Криму, кадрового складу та напрямків діяльності.

Однак в українській історіографії діяльність радянських органів влади в Криму розглядається, насамперед, з точки зору національно-державного будівництва на півострові, тому діяльність цих органів в курортній сфері практично не висвітлюється. Відсутність окремого дослідження з питань формування органів радянської влади в сфері управління кримськими курортами в сучасній історіографії зумовлює вивчення цієї проблеми.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу архівних матеріалів та існуючої літератури розглянути процес формування та діяльність органів радянської влади і управління з точки зору курортного будівництва в Криму.

Виклад основного матеріалу. Одним із наслідків громадянської війни для Криму став прихід до влади більшовиків. Встановлення радянської влади потребувало формування нової системи органів влади та управління на півострові. На першому етапі вся повнота влади була передана так званим надзвичайним органам – воєнно-революційним комітетам (ревкоми). Наприкінці 1920 р. в Криму була організована мережа місцевих ревкомів, а саме, повітові, міські, волосні та сільські. Т. Б. Бикова наводить наступні дати щодо створення місцевих ревкомів: 13 листопада був створений Джанкойській повітовий ревком, 16 листопада – Феодо-

сійський повітовий та Кримський обласний, 17 листопада – Перекопський повітовий, 18 листопада – Ялтинський повітовий, 20 листопада – Севастопольській та Алупкінській міські ревкоми. До кінця 1920 р. у Криму вже працювали 7 повітових, 21 районний та більш ніж 800 сільських ревкомів [2, с. 132]. Крім того, кількість ревкомів на території півострову постійно зростала, що в свою чергу викликало кадрові труднощі. Вищим органом влади в Криму став Кримський революційний комітет (Кримревком), головою якого був призначений Бела Кун. Структура Кримревкома складалась з 11 відділів: управління, радянського народного господарства, соціального забезпечення, охорони здоров'я, юридичний, праці, земельний, народної освіти, харчування, фінансів та особливий відділ Криму [2, с. 133].

З 1921 р. формування органів радянської влади було пов'язано зі створенням Кримської АСРР. Після остаточного закріплення радянської влади в Криму перед ЦК РКП(б) поставило завдання, що стосується статусу півострова. Вперше питання про створення в Криму автономного утворення було розглянуто 21 січня 1921 р. на спільному засіданні Кримського обкому РКП(б) і Кримського ревкому, на якому були присутні А. Лідє, Ю. Гавен, С. Вульфсон (Давидов), С. Ідрісов, С. Меметов, І. Фірдеве, М. Бабахан і В. Ібраїмов [2, с. 165]. Було вирішено: «Визнати найбільш бажаним, підпорядкувати Крим безпосередньо Москві на становищі автономної одиниці та присвоїти їй назву «Кримська автономна область» [7, с. 9]. І-й Всекримський установчий з'їзд рад робітничих, селянських, червоноармійських і червонофлотських депутатів, на якому відбулося створення Кримської автономії, відкрився ввечері 7 листопада 1921 р. З'їзд проходив протягом 5 днів, з 7 по 11 листопада. На ньому були присутні 428 делегатів, з яких право вирішального голосу мали 357. Перед відкриттям з'їзду було виконано так званий «Жовтневий гімн», проголошений офіційним гімном Кримської АСРР [16, с. 117]. На з'їзді делегатами було обговорено 6 питань. Третім було питання «Про Кримську Соціалістичну Радянську Республіку». 10 листопада з доповіддю «Про Конституцію Кримської СРР» виступив С.-Г. Саїд-Галієв. 10 листопада 1921 р. делегати I Всекримського установчого з'їзду рад одноголосно ухвалили Конституцію Кримської АСРР, котра складалась з шести розділів та 33 статей. В її основу була покладена Конституція РСФРР [6, с. 44].

Конституція Кримської АСРР закріпила систему влади в Криму, згідно якої формувалися державні органи і в курортній сфері. Курортне

будівництво, так само як і всі інші сфери суспільного життя півострову, було підконтрольне Кримревкому. Вже з грудня 1920 р. Ревком Криму здійснює керівництво кримськими курортами, що підтверджують нормативні-правові акти цього органу. Нові цілі та напрямки курортного будівництва затвердив декрет В. І. Леніна від 21 грудня 1920 р. «Про використанні Криму для лікування трудящих». Вже наступним днем було проведено засідання Кримревкому щодо виконання декрету, де згідно протоколу цього засідання від 22 грудня 1920 р. визначені курортні місцевості державного значення [18, с. 13]. Реалізація зазначеного декрету стала одним з основним «бойових» завдань Кримревкому, а спеціальним органом в сфері курортної справи наприкінці 1920-го року стало Курортно-санаторне Управління, що було зобов'язано раз на тиждень звітувати перед вищим органом влади Криму про свою діяльність [18, с. 15]. На початку 1921 р. формуються вже нові органи управління кримськими курортами.

Для безпосередньої постановки та керівництва курортною справою був створений на початку 1921 р. особливий орган – Центральне Управління Курортами Криму (ЦУКК), яке очолював брат В. І. Леніна Дмитро Ілліч Ульянов [13, с. 121]. Окрім центрального органу створюються підлеглі ЦУККу районні курортні управління в Ялті, Феодосії і Євпаторії, а також на Південному березі Криму виділяються підрайони зі своїми управліннями в Алушті, Гурзуфі, Алушці і Сімеїзі. Пізніше у зв'язку з розширенням мережі санаторіїв був організований Місхорський підрайон [18, с. 4].

ЦУКК отримав до свого управління значне майно, що складалося з нерухомості у вигляді палаців, санаторіїв, дач та сільськогосподарський угідь. Перелік цього майна розміщувався у списках націоналізованих курортів Криму, який був оприлюднений у кінцевій формі декретом от 13 липня 1922 р. Цей широкий перелік обіймав найкрупніші споруди в містах – Євпаторії, Севастополі, Балаклаві, Ялті, Алушті, Феодосії та ін., а також найкращі місцевості дачно-курортного значення впродовж південного узбережжя від Севастополю до Феодосії [19, с. 212]. Вартість цього майна не була точно встановлена, але, згідно приблизним підрахункам, вона складала декілька десятків мільйонів золотих рублів. Крім цього, таке майно потребувало величезних коштів на підтримку та правильну експлуатацію. Таких коштів у ЦУККа не було, внаслідок чого значна частина націоналізованого курортного майна залишалась невикористаною згідно призначенню та у більшості випадків фактично знаходилось у веденні

місцевих виконкомів та їх відділків нарівні зі всім іншим майном регіону. В результаті ряду клопотань Кримської Ради Народних Комісарів, де були зазначені труднощі подвійного стану речей, новим декретом 9 березня 1925 значна частина курортів, які не експлуатувалися, а також майже всі сільськогосподарські угіддя були денаціоналізовані та передані в ведення Кримської Ради Народних комісарів [8, с. 348].

Крім націоналізації важливим напрямком діяльності державних органів Криму в 20-х рр. XX ст. було відновлення курортів і підготовка їх до першого курортного сезону. Постановою Ради Праці і Оборони від 14 січня 1921 р. ремонт і устаткування кримських курортів визначалися як «роботи надзвичайного державного значення» [10, арк. 175].

Згодом в системі органів влади постійно відбувалися зміни. Так, ЦУКК був розформований, замість нього для керування курортною справою було створено чотири самостійних курортних управління, які очолювали директори, що підкорялися безпосередньо Москві. До компетенції Курортних управлінь (Курупри) Севастопольського, Євпаторійського і Сакського відносились лікувально-санаторні установи в цих місцевостях, а до ведення Ялтинського Курупру – Південне узбережжя Криму [8, с. 349].

Оскільки вся діяльність радянських органів влади в сфері курортного управління була спрямована на реалізацію декрету «Про використання Криму для лікування трудящих» від 21 грудня 1920 р., то необхідно зазначити, що питання про чинність нормативних актів радянської влади на території Криму остаточно було вирішено на початку 1921 р. Так, 27 лютого на засіданні Кримревкому було розглянуто питання «Про декрети та постанови Радянської влади» та визначено, «що оскільки в Криму існує радянська влада, на території Криму повинні застосовуватися видані в РСФРР декрети». Для перегляду наказів Кримревкому з метою їх погодження з декретами РСФРР при Кримревкомі була утворена комісія по перегляду наказів Кримревкому в складі Ануфрієва, Гордона, Лебедева, Тарасова та Корчевського [5, с. 7].

Важливим завданням для Кримревкому стало реформування адміністративного устрою Криму, який повинен був відповідати інтересам нової влади. В 1920 р. півострів був поділений на 5 повітів, 2 градоначальства і 34 волості. Таке адміністративне ділення не задовольняло радянську владу, тому в грудні 1920 р. постановою Кримревкому була утворена Комісія, що працювала над новим адміністративним устроєм Криму [15, с. 87]. Адміністративно-

територіальні почалися вже на початку наступного року, коли наказом Кримревкому від 8 січня 1921 р. були скасовані старі повіти і волості, а взамін вводилося нове ділення на 7 повітів і 20 районів [8, с. 399–402]. В подальшому повіти були перейменовані в округи, а кількість районів зменшувалася, в першу чергу, за рахунок їх об'єднання. Таким чином, в вересні 1924 р. в Криму існувало 10 районів: Сімферопольський, Севастопольський, Феодосійський, Керченський, Євпаторійський, Джанкойський, Ялтинський, Бахчисарайський, Карасубазарський та Судакський [8, с. 7–8].

На території майже всіх зазначених районів розташовувалися всеросійські курорти. Вони були розділені на чотири райони та наказом Кримревкому від 25 грудня 1920 р. визначені як «курортні місцевості загальнодержавного значення» [18, с. 13]. До системи курортних установ, котрі повинні були виконувати функції всеросійської здравниці, відносилися санаторії, дома відпочинку, пансіони, а також деякі наукові та медичні заклади. Частина з них знаходилася в веденні ЦУККу, згодом курортних управлінь, а інша частина належала різним державним органам таким, як Центральний Виконавчий Комітет, Рада Народних Комісарів РРФСР та УРСР, Народний Комісаріат охорони здоров'я, Всеросійська Центральна рада професійних союзів та Кримська рада професійних союзів, Центральне управління соціального страхування та ін. [11, с. 493; 14, с. 127]. Кожен з чотирьох районів мав територіальні межі та власну специфіку, що була обумовлена природними ресурсами і майновим фондом.

До складу першого району, Саксько-Євпаторійського, входили Євпаторійський пляж до озера Саки і до маяка Євпаторійського, озера Саки і Мойнаки, а також всі спорудження лікувального характеру, санаторного і лікувального типу в Євпаторії і околицях [18, с. 13]. Особливістю цього району є наявність двох озер – Мойнакського та Сакського соляного, грязі яких використовуються в лікувальних цілях. Тому важливе значення в системі курортних приміщень Саксько-Євпаторійського району мали Мойнакська грязелікарня на 210 ліжок та Сакська грязелікарня на 740 ліжок, а також діяло декілька санаторіїв [8, с. 351].

Другий район, Севастопольський, розташовувався на території від Севастополя до Байдар, до його складу входили Інститут фізичних методів лікування, околиці Севастополя і Балаклави, а також узбережжя біля мису Ласпі [18, с. 13]. В Балаклаві працювали дім відпочинку Кримської Ради професійних союзів, в Севастополі – санаторій при Інституті фізичних

методів лікування ім. проф. Сеченова, пансіон Південних залізничних доріг та інші лікувальні установи [1, с. 27].

До третього району, Ялтинського, входили південне узбережжя від Байдар, включаючи Алушту, весь гірський район, що прилягає до південного берегу [18, с. 13]. Саме у цьому районі розташовувалася найбільша кількість установ курортно-санаторного призначення. До них можна, наприклад, віднести санаторій ім. Свердлова, санаторій «Доссія», санаторій в пам'ять Ленських подій, пансіон «Росія», дім відпочинку Народного комісаріату праці, пансіони «Ореанда» та «Пролетарій», дім відпочинку ВЦВКу, а також санаторії та дома відпочинку у Лівадії, Місхорі, Алупці, Сімеїзі, Гурзуфі, Алушті [12, с. 34].

Територія четвертого району, Феодосійського, складалася з узбережжя від Нового Світу до Феодосії, пляжу Феодосії і до Далеких Очеретів з грязелікарнями, Старого Криму з околицями, Керчі – Єникале з Чокракським озером [18, с. 13]. Тут діяли санаторії Всеросійської Центральної Ради Професійних Союзів № 40 та дитячий санаторій [20, с. 19].

Слід зазначити, що лікувальні установи знаходилися у веденні курортних управлінь, які безпосередньо підкорювалися Народному Комісаріату Охорони здоров'я. Курортні управління повинні були координувати свою діяльність з місцевими органами влади згідно з постановами Курортних З'їздів Рад [9, арк. 368].

Таким чином, система державних органів в сфері управління курортами складалася з Кримського ревкому як вищого органу в Криму, Центрального Управління курортами Криму (пізніше Курортних управлінь) та місцевих органів. Окремим органом, що здійснював функції контролю та нагляду, був Народний Комісаріат Охорони здоров'я.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Перша половина 20-х рр. ХХ ст. – це перший етап формування органів радянської влади в Криму, тому головною метою цього періоду було утвердити та закріпити на півострові владу більшовиків. Утворення Кримської АСРР та прийняття її Конституції дозволили сформувати нову систему державних органів, що керували всіма сферами суспільного життя, у тому числі і курортним будівництвом. Сформоване Центральне Управління курортами Криму, що згодом було замінено на курортні управління, в першу чергу проводило націоналізацію існуючого майна та пристосовувало його для використання Криму як всеросійської здравниці. Формування органів державної влади ускладнювалося наслідками громадянської вій-

ни та політикою «червоного терору». Тому гострим було питання кадрового забезпечення на місцях, оскільки не вистачало працівників як медичної сфери, так і сфери курортного управління. Голод, брак продовольчих товарів та медикаментів, а також відсутність необхідної кількості транспорту та палива негативно позначалося на курортному будівництві в Криму.

Оскільки історичної літератури з питань діяльності органів радянської влади в сфері управління курортами Криму практично немає, то дослідження даної теми потребує, перш за все, подальшого та детального вивчення архівних матеріалів та документів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева А. Всесоюзная здравница / Алексеева А. – Симферополь: Крымиздат, 1952. – 101 с.
2. Бикова Т. Б. Створення Кримської АСРР (1917-1921 рр.) / Бикова Т. Б. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – 247 с.
3. Бикова Т. Б. Створення Кримської АСРР: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / Т. Б. Бикова. – К., 2005. – 20 с.
4. Брошеван В. М. Крым в составе Украины. Книга 1. Крым. 1921–1991 гг.: [историко-документальный очерк] / В. М. Брошеван, В. Г. Черная. – Симферополь., 1999. – 108 с.
5. Брошеван В. М. Крымская республика: год 1921-й: [краткий исторический очерк] / В. М. Брошеван, А. А. Форманчук. – Симферополь: Таврия, 1992. – 128 с.
6. Брошеван В. М. Образовать Автономную Крымскую ССР... Документы и материалы к 80-летию постановления ВЦИК и СНК об Автономной Крымской ССР от 18.X. 1921г. / Брошеван В. М. – Симферополь, 2001. – 48 с.
7. Брошеван В. М. Спаси и сохрани историю Крыма: [историко-документальный справочник] / Брошеван В. М. – Симферополь, 2010. – 129 с.
8. Весь Крым. 1920-1925. Юбилейный сборник. – Симферополь: издательство КрымЦИКа, 1926. – 572 с.
9. Державний архів в Автономній республіці Крим, м. Сімферополь (ДААРК). – Ф.Р-2230. – Оп.3. – Д. 23. – Л. 562.
10. ДААРК. – Ф.Р-460. – Оп.4. – Д.182. – Л. 420.
11. Десять лет Советского Крыма. Сборник, посвященный десятилетию советизации Крыма. 1920-1930 / [под ред. И. Козлова]. – Симферополь: Крымское гос. издательство, 1930. – 558 с.
12. Курьянов М. С. Крым / Курьянов М. С. – К.: Держ. видавництво політичної літератури УРСР, 1955. – 106 с.
13. Крымская АССР (1921-1945) / [сост. Ю. И. Горбунов]. – Симферополь: Таврия, 1990. – 320 с. – (Вопросы-ответы; Вып. 3).
14. Материалы к Отчету правительства Крымской АССР VIII Съезду Советов Крымской АССР. – Симферополь: Гос. издательство Крымской АССР, 1935. – 199 с.
15. Отчет Симферопольского Окружного Исполнительного комитета 2-го созыва о деятельности за время с 6 августа 1922 г. по 1 октября 1923 г. / [сост. Б. В. Веснинский]. – Симферополь: Крымлит, 1923. – 130 с.
16. Очерки по истории Крыма / [ред. И. С. Чирва]. – Симферополь: Крым, 1964.– Ч. 3: Крым в период социалистического строительства (1921-1941 гг.). – 1964. – 223 с.
17. Пашеня В. М. Формування та діяльність органів влади і управління в Криму (1921–1929 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 „Історія України” / В. М. Пашеня. – Харків, 2005. – 20 с.
18. По декрету Ильича: Курортное строительство в Крыму, 1920–1989: [сборник документов и материалов] / [сост. Л. И. Васильева, И. П. Кондранов]. – Симферополь: Таврия, 1989. – 240 с.
19. Советскому Крыму двадцать лет / [под ред. Я. А. Кривицкого]. – Симферополь: Крымгосиздат, 1940. – 320 с.
20. Струев И. А. Курорты и санатории Крыма / И. А. Струев, Б. В. Богуцкий. – К.: Гос. мед. изд-во УССР, 1958. – 68 с.